

कक्षा – द्वादशी
संस्कृतम् (केन्द्रिकम्) - (322)
आदर्शप्रश्नपत्रम् – 2018-19

समय: – होरात्रयम्

पूर्णाङ्काः 100

निर्देशाः -

अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति -

खण्डः (क) अपठितांशावबोधनम् - 10 अङ्काः

खण्डः (ख) रचनात्मककार्यम् - 15 अङ्काः

खण्डः (ग) अनुप्रयुक्तव्याकरणम् - 30 अङ्काः

खण्डः (घ) I. पठितांशावबोधनम् - 35 अङ्काः

II. संस्कृत-साहित्येतिहास-परिचयः - 10 अङ्काः

भाग – क

अपठितांशावबोधनम्

1.	<p>अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतेन लिखत -</p> <p>मानवमात्रस्य जीवनं सार्थकीकर्तुं शिक्षायाः महती भूमिका भवति । शिक्षां विना मनुष्यः पशुतुल्यः भवति । शिक्षया एव मानवस्य ज्ञानचक्षुषः उन्मीलनं भवति, सः उचितानुचितज्ञानं प्राप्नोति, कर्तव्याकर्तव्यविवेकं च लभते । अत एव समाजेन सह सर्वकारेणापि शिक्षायाः उपरि विशिष्टम् अवधानं दीयते । “शिक्षायाः अधिकारः (Right to Education) मौलिकाधिकाररूपेण घोषितः अस्ति । सर्वेऽपि बालकाः बालिकाश्च विद्यालयं नेतव्याः तत्र च तेभ्यः शिक्षा प्रदातव्या । विद्यालयं गत्वा छात्राः न केवलं पुस्तकीयं ज्ञानं लभन्ते, अपि तु व्यावहारिकजीवने तस्य ज्ञानस्य कथम् उपयोगः विधेयः इत्यपि जानन्ति । अत एव अस्माभिः सर्वैः एव मिलित्वा प्रयतितव्यम् यत् कोऽपि बालकः काऽपि बालिका वा शिक्षायाः प्रकाशात् वञ्चिता न भवेत् ।</p> <p>प्रश्नाः</p> <p>अ. एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)</p> <p>(i) शिक्षां विना मनुष्यः कीदृशः भवति?</p> <p>(ii) कः मौलिकाधिकाररूपेण घोषितः?</p> <p>(iii) कया मानवस्य ज्ञानचक्षुषः उन्मीलनं भवति?</p> <p>(iv) सर्वकारेण शिक्षायाः उपरि किं दीयते?</p> <p>(v) कस्य जीवनं सार्थकीकर्तुं शिक्षायाः महती भूमिका भवति?</p>	10
		$\frac{1}{2} \times 4=2$

	<p>आ. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्)</p> <p>(i) छात्राः विद्यालयं गत्वा किं जानन्ति?</p> <p>(ii) सर्वैः कथं प्रयतितव्यम्?</p> <p>(iii) शिक्षया मानवः किं लभते?</p> <p>इ. यथानिर्देशम् प्रश्नान् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)</p> <p>(i) “सः उचितानुचितं ज्ञानं प्राप्नोति” इत्यस्मिन् वाक्ये ‘सः’ इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?</p> <p>(ii) “तत्र च तेभ्यः शिक्षा प्रदातव्या” इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम्?</p> <p>(iii) “पुस्तकीयं ज्ञानम्” इत्यनयोः पदयोः किं विशेषणपदम्?</p> <p>(iv) “उद्घाटनम्” इति पदस्य समानार्थकपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।</p> <p>(v) “सैद्धान्तिकम्” इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।</p> <p>ई अनुच्छेदस्यास्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत ।</p>	<p>2×2=4</p> <p>½×4=2</p> <p>2</p>
--	--	------------------------------------

खण्डः - ख
रचनात्मककार्यम्   **15 अङ्काः**

2.	<p>एकादशकक्षायां पठनार्थं के विषयाः गृहीताः इति विषयिणीं जिज्ञासां शमयितुं मित्रं प्रति लिखिते पत्रे मञ्जूषातः पदानि गृहीत्वा रिक्तस्थानानि प्रपूर्य पत्रं पुनः लिखत -</p> <p>प्रियमित्र अभिनव ! सप्रेम नमः ।</p> <p>भवतः (i) ..... प्राप्तम् । भवता पृष्टं यत् मया एकादशकक्षायां पठनार्थं के के विषयाः (ii)..... ? मित्र ! बाल्यकालादेव मम (iii) ..... कलासङ्काये विद्यते । तत्रापि (iv) ..... मह्यम् अतीव रोचते । अत एव भाषाद्वयं मया....., हिन्दी (vi) ..... च । एतदतिरिक्तं राजनीतिशास्त्रम् इतिहासं (vii)..... च वैकल्पिकविषयरूपेण गृहीतं मया । भवतः रुचिः (viii) ..... आसीत् । भवान् तत्र (ix)..... गृहीतवान् जीवविज्ञानं वा ? पत्रोत्तरेण स्वविषये सूचयतु । (x) ..... चरणयोः मे प्रणतिः निवेदनीया ।</p> <p>भवतः मित्रम् सुधांशुः</p> <p>मञ्जूषा - पित्रोः, पत्रम्, गणितम्, अभिरुचिः, भाषा, गृहीताः, संस्कृतम्, विज्ञानसंकाये, स्वीकृतम्, मनोविज्ञानम् ।</p>	½×10=5
----	---	--------

3.	<p>मञ्जूषाप्रदत्त-पदसहायतया अधोलिखितां कथां पूरयत -</p> <p>एकस्य (i) ..... एकः विश्वासपात्रं सेवकः वानरः आसीत् । सः (ii) ..... राज्ञः सेवां करोति स्म । एकदा राजा (iii) ..... आसीत् । वानरः (iv) ..... निवारयितुं (v) ..... चालयति स्म । परम् एका मक्षिका (vi) ..... सुप्तस्य भूपतेः उद्वेगं (vii) ..... स्म । एतद् दृष्ट्वा वानरः (viii) ..... अभवत् । सः च खड्गेन (ix) ..... उपरि प्रहारं कृतवान् । मक्षिका उड्डीय दूरं गता, परं खड्गप्रहारेण राजा मृतः । अत एव कथ्यते (x) ..... विद्वान् शत्रुः वरम् ।</p> <p style="text-align: center;">मञ्जूषा -</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> मूर्खमित्रात्, मक्षिकायाः, जनयति, भूपतेः क्रुद्धः, अहर्निशम्, ऊष्माणम्, सुप्तः, मुहुर्मुहुः, व्यजनम् । </div>	½×10=5
4.	<p>“स्वच्छता” अथवा “वृक्षारोपणम्” इति विषयमधिकृत्य पञ्चवाक्यमितम् अनुच्छेदं लिखत (मञ्जूषाप्रदत्तपदानां सहायता अपेक्षिता चेत् गृहीतव्या अन्यथा स्वयं चिन्तयित्वा स्वतन्त्ररूपेण लेखितव्यम् ।)</p> <p>मञ्जूषा-</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> जीवने, आवश्यकी, सर्वत्र, स्वास्थ्याय, स्वच्छता, अवकरकण्डोलः, क्षेपणीयाः, जागरूकता, अवकराः, प्रसारणीया </div> <p style="text-align: center;">अथवा</p> <p>मञ्जूषा-</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> प्रकृतिसुरक्षा, पर्यावरण-सन्तुलनम्, प्रदूषणम्, प्रकृतेः, शोभा, हरितिमा, वृष्टिः, शकुमः, छात्राणाम्, भूमिका </div>	1×5=5
खण्डः - ग अनुप्रयुक्तव्याकरणम् 30 अङ्काः		
5.	<p>अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां सन्धि सन्धिच्छेदं वा कुरुत - (केवलं प्रश्नषट्कम्)</p> <p>(i) <u>हितान्न</u> यः संश्रृणुते स किं प्रभुः ।</p> <p>(ii) <u>सदानुकूलेषु</u> हि कुर्वते रतिम् ।</p> <p>(iii) तथा चतुर्भिः कनकं परीक्षते <u>निर्घषणच्छेदन-</u>तापताडनैः ।</p> <p>(iv) अहो राजते <u>कीदृशीयं</u> हिमानी ।</p> <p>(v) <u>लोभश्चेद्</u> अगुणेन किम् ?</p> <p>(vi) <u>अशक्तैर्बलिनः</u> शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम् ।</p> <p>(vii) तत्कथं कौमुदी-<u>महोत्सवः</u> न प्रतिषिद्धः ।</p>	1×6=6

6.	<p>निम्नलिखितवाक्येषु रेखाङ्कित-समस्तपदानां विग्रहं कुरुत - (केवलं प्रश्नष्टकम्)</p> <p>(i) सर्वे <u>यथास्थानम्</u> उपविशन्ति ।</p> <p>(ii) ते <u>मूढधियः</u> पराभवं व्रजन्ति ।</p> <p>(iii) सूर्यः एव <u>अहोरात्रं</u> जनयति ।</p> <p>(iv) दारिद्र्यं हि नाम पुरुषस्य <u>सोच्छ्वासं</u> मरणम् ।</p> <p>(v) <u>सर्वसम्पदः</u> रतिं कुर्वते ।</p> <p>(vi) शिक्षा क्षयं याति <u>कालपर्ययात्</u> ।</p> <p>(vii) कालिदासः <u>महाकविः</u> आसीत् ।</p>	1×6=6
7.	<p>अधोलिखितवाक्येषु कोष्ठकान्तर्गतौ प्रकृतिप्रत्ययौ योजयित्वा रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत - (केवलं प्रश्नाष्टकम्)</p> <p>(i) ततः प्रभाते अत्र ..... (आ+गम्+तव्यत्)</p> <p>(ii) सत्येन पन्थाः ..... देवयानः । (वि+तन्+क्त)</p> <p>(iii) एतत् सरः ..... नीतम् । (निर्मत्स्य+तल्)</p> <p>(iv) बालुका ..... भूमिम् आवृणोति । (उत्+डी+ल्यप्)</p> <p>(v) तर्हि ..... वयम् आहूताः (उप+आ+लभ्+तुमुन्)</p> <p>(vi) भवद्भ्यां सम्यक् न ..... । (मन्त्र+क्त)</p> <p>(vii) ..... सर्वत्र पूज्यते । (गुण+वतुप्)</p> <p>(viii) अभियानं ..... आसीत् । (साहस+ठक्)</p> <p>(ix) शीलं सर्वत्र ..... भवति । (वन्द्+अनीयर्)</p>	1×8=8
8.	<p>अधोलिखितवाक्येषु कर्तृक्रियापदयोः अन्वितिं कुरुत -</p> <p>(i) शठाः तथाविधान् ..... । (हन्ति/घ्नन्ति)</p> <p>(ii) सत्यमेव ..... । (जयति/जयन्ति)</p> <p>(iii) अस्माभिः हृदः ..... । (अन्वेषितम्/अन्वेषितः)</p> <p>(iv) आर्य! चन्द्रगुप्तः ..... । (प्रणमन्ति/प्रणमति)</p> <p>(v) कनकं चतुर्भिः ..... । (परीक्ष्यते/परीक्ष्येते)</p> <p style="text-align: center;">अथवा</p> <p>मञ्जूषाप्रदत्तविशेषणपदैः रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत -</p> <p>(i) एवं ..... भोजनानां दात्री भव ।</p> <p>(ii) तत् ..... अशनम् अशितव्यं भविष्यति ।</p> <p>(iii) कुत्र नु खलु ..... जनं लभेय ।</p> <p>(iv) समिद्धिः ..... छदिप्रान्तः ।</p> <p>(v) तत्र ..... शल्यकार्यं वर्णितम् ।</p> <p>मञ्जूषा- अष्टविधम्, योग्यम्, शोभनानाम्, अतिनमितः, सम्पन्नम् ।</p>	1×5=5

9.	<p>कोष्ठकप्रदत्तपदैः सह समुचितां विभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत – (केवलं प्रश्नपञ्चकम्)</p> <p>(i) तदलं भवतः ..... । (सन्ताप)</p> <p>(ii) ..... अधः जलं भवति । (भूमि)</p> <p>(iii) कथं स्पर्धते ..... सह दुरात्मा राक्षसः । (अस्मद्)</p> <p>(iv) ..... अध्यास्ते वृषलः । (सिंहासन)</p> <p>(v) सद्विद्या यदि किं ..... । (धन)</p> <p>(vi) नमः ..... । (सभा)</p>	1×5=5
<p>खण्डः – घ भाग - I</p> <p>पठितांशावोबोधनम् 35 अङ्काः</p>		
10.	<p>अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -</p> <p>तदहं न गच्छामि । भवद्भ्यां यत् प्रतिभाति, तत् कर्तव्यम् । अथ तस्य निश्चयं ज्ञात्वा अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्क्रान्तौ सह परिजनेन । अथ प्रभाते तैः मत्स्यजीविभिः जालैस्तं जलाशयम् आलोड्य यद्भविष्येण सह तत् सरो निर्मत्स्यतां नीतम् ।</p> <p>प्रश्नाः</p> <p>I. एकपदेन उत्तरत -</p> <p>(i) मत्स्यजीविनः कदा जलाशयम् आलोडितवन्तः ?</p> <p>(ii) मत्स्यजीविभिः किं निर्मत्स्यतां नीतम् ?</p> <p>II. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नमेकम्)</p> <p>(i) कौ परिजनेन सह निष्क्रान्तौ?</p> <p>(ii) प्रभाते तैः किं कृतम्?</p> <p>III. यथानिर्देशम् उत्तरत -</p> <p>(i) 'तडागः' इत्यस्य समानार्थकपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।</p> <p>(ii) 'सायम्' इत्यस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।</p> <p>(iii) 'तदहं न गच्छामि' इत्यस्मिन् वाक्ये 'अहम्' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?</p> <p>(iv) 'भवद्भ्यां यत् प्रतिभाति' इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम्?</p> <p>(v) 'गच्छामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?</p>	<p>5</p> <p>½×2=1</p> <p>2×1=2</p> <p>½×4=2</p>
11.	<p>अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -</p> <p>अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य , हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।</p> <p>एको हि दोषो गुणसन्निपाते, निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥</p> <p>प्रश्नाः</p> <p>I. एकपदेन उत्तरत -</p>	<p>5</p> <p>½×2=1</p>

	<p>(i) किं सौभाग्यविलोपि न जातम् ?</p> <p>(ii) गुणसन्निपाते कः निमज्जति ?</p> <p>II. पूर्णवाक्येन उत्तरत -</p> <p>(i) गुणसन्निपाते दोषः कः इव निमज्जति?</p> <p>III. यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)</p> <p>(i) 'निमज्जति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?</p> <p>(ii) 'अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य - इत्यस्मिन् श्लोकांशे 'यस्य' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?</p> <p>(iii) 'चन्द्रस्य' कृते श्लोके किं समानार्थकपदं प्रयुक्तम्?</p> <p>(iv) 'दुर्भाग्यः' इत्यस्य विलोमपदं श्लोकात् चित्वा लिखत ।</p> <p>(v) 'एको हि दोषो' अत्र किं विशेषणपदम्?</p>	<p>2×1=2</p> <p>½×4=2</p>
12.	<p>अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -</p> <p>कञ्चुकी - देव ! कः अन्यः जीवितुकामः देवस्य शासनम् अतिवर्तेत ?</p> <p>राजा - (नाट्येन उपविश्य) आर्य ! आचार्यचाणक्यं द्रष्टुम् इच्छामि ।</p> <p>कञ्चुकी - यथा आज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः) (ततः प्रविशति आसनस्थः स्वभवनगतः चिन्तां नाटयन् चाणक्यः ।)</p> <p>चाणक्यः - (आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा) - कथं स्पर्धते मया सह दुरात्मा राक्षसः ? राक्षस ! राक्षस ! विरम, विरम अस्माद् दुर्व्यसनात् ।</p> <p>I. एकपदेन उत्तरत -</p> <p>(i) कः चाणक्यं द्रष्टुम् इच्छति ?</p> <p>(ii) चाणक्यः कुत्र लक्ष्यं बध्नाति ?</p> <p>II. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नमेकम्)</p> <p>(i) चाणक्यः कथं प्रविशति?</p> <p>(ii) कञ्चुकी किम् उक्त्वा निष्क्रान्तः?</p> <p>III. यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)</p> <p>(i) अन्यः जीवितुकामः देवस्य शासनम् अतिवर्तेत? इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम् ?</p> <p>(ii) 'दुरात्मा राक्षसः' इत्यनयोः पदयोः किं विशेषणपदम्?</p> <p>(iii) 'प्रविष्टः' इति क्रियापदस्य किं विलोमपदं नाट्यांशे प्रयुक्तम्?</p> <p>(iv) 'गगने' इत्यस्य समानार्थकपदं नाट्यांशात् चित्वा लिखत ।</p> <p>(v) 'प्रविशति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?</p>	<p>5</p> <p>½×2=1</p> <p>2×1=2</p> <p>½×4=2</p>
13.	<p>यथानिर्देशम् उत्तरत -</p> <p>(i) "अरुण एष प्रकाशः पूर्वस्यां भगवतो मरीचिमालिनः" इति वाक्यं कस्मात् ग्रन्थात् गृहीतम्?</p>	<p>2×2=4</p>

	<p>कश्च अस्य लेखकः ?</p> <p>(ii) “तर्हि उपालब्धुं वयम् आहूताः” इति वाक्यं कः कं प्रति कथयति?</p> <p style="text-align: center;">अथवा</p> <p>(i) “अशक्तैः बलिनः शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम्” इति वाक्यं कस्मात् ग्रन्थात् गृहीतं कश्च अस्य लेखकः?</p> <p>(ii) “प्रयोजनम् अन्तरा चाणक्यः स्वप्नेऽपि न चेष्टते” इति वाक्यं कः कं प्रति कथयति?</p>	
14.	<p>प्रत्येकम् अंशस्य भावार्थत्रयात् समुचितम् उत्तरं चित्वा लिखत -</p> <p>(i) स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपम् -</p> <p>(क) सः कुमित्रं भवति यः राज्ञे समुचितं परामर्शं न ददाति ।</p> <p>(ख) यः राजानं न अनुसरति सः मित्रं भवति ।</p> <p>(ग) यः सत्यम् आचरितुं कथयति सः दुष्टं मित्रं भवति ।</p> <p>(ii) स्तूपः भव्यम् आलोकं विकिरति -</p> <p>(क) स्तूपः कुत्सितं भावं प्रसारयति ।</p> <p>(ख) स्तूपेन भव्यता न आगच्छति ।</p> <p>(ग) स्तूपः अद्भुतं प्रकाशं प्रसारयति ।</p> <p style="text-align: center;">अथवा</p> <p>अधोलिखितस्य पद्यस्य भावार्थं मञ्जूषाप्रदत्तपदैः पूरयित्वा पुनः लिखत -</p> <p style="text-align: center;">तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥</p> <p>भावार्थः -</p> <p>सज्जनानां गेहे कियती अपि (i) ..... भवेत् परं (ii) ..... वस्तूनि कदापि (iii) ..... न भवन्ति । तेषां गृहे (iv)..... सत्काराय (v) ..... , वासाय गृहभूमिः, पानाय शीतलं (vi)....., सम्भाषणाय च मधुरा (vii) .....सदैव तिष्ठति एव, अत एव अतिथयः तस्मात् गृहात् (viii) ..... न निर्गच्छन्ति ।</p> <p style="text-align: center;">मञ्जूषा</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px auto; width: 80%;"> <p>जलम्, असत्कृताः, तृणनिर्मितम् आसनम्, दरिद्रता, वाणी, अतिथीनाम्, चत्वारि, न्यूनानि ।</p> </div>	<p>2×2=4</p> <p>½×8=4</p>
15.	<p>अधोलिखित- श्लोकयोः प्रदत्ते अन्वये रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत -</p> <p>(क) अशक्तैर्बलिनः शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम् । आश्रितव्योऽथवा दुर्गः नान्या तेषां गतिर्भवेत् ॥</p> <p>अन्वयः -</p> <p>अशक्तैः (i) ..... शत्रोः प्रपलायनं कर्तव्यम् (ii) ..... दुर्गः आश्रितव्यः</p>	½×8= 4

- (ii) ..... स्वरलययुक्तं भवति ।
 (iii) ..... महाकविकालिदासस्य कृतिः ।
 (iv) चारुदत्तस्य लेखकः ..... अस्ति ।
 (v) गद्यपद्ययुक्तं ..... कथ्यते ।
 (vi) गद्ये ..... प्रयोगः भवति ।
 (vii) नाटके ..... पात्रं विदूषकः कथ्यते ।
 (viii) गद्यं कवीनां ..... वदन्ति ।
 (ix) प्रकरणे ..... अङ्काः भवन्ति ।
 (x) विशाखदत्तः ..... रचितवान् ।

मञ्जूषा

मुद्राराक्षसम्, पद्यकाव्यम्, महाकविः भासः, दश, कुमारसम्भवम्, चम्पूकाव्यम्,
 निकषम्, नान्दी, हास्योत्पादकम्, दीर्घसमासानाम् ।

(क) महाकाव्यस्य गीतिकाव्यस्य वा पञ्च वैशिष्ट्यानि लेख्यानि ।

5